

B OEKEN

[B] MULISCH, GATEN EN WORSTEN. NIEUWE DELEN VAN DE GROTE JONGSTRA ENCYCLOPEDIË

Atte Jongstra (°1956) is een tegendraadse encyclopedist. Hij wil geen objectief en samenhangend overzicht van belangrijke kennis geven zoals in de traditionele encyclopedie, maar juist een gefragmenteerde en uiterst persoonlijk gekleurde collage van allerlei curiosa. Voorbeelden daarvan bieden het *Lexicon voor feestgangers* (1994) en *De hele santenkraam. Nieuw christelijk lexicon* (1997), maar ook zijn met talloze illustraties, documenten en voetnoten geardeerde romans en essaybundels.¹

De recentste aanvulling op de Jongstra-encyclopedie is *De hemel ontdekt*, een “alfabeticum” over Harry Mulisch’ magnum opus *De ontdekking van de hemel* (1992). Jongstra heeft naar eigen zeggen gedurende twee maanden “sectiewerk” verricht op die roman, met als resultaat bijna vierhonderd lemma’s over personages, plaatsnamen, getallen, wetenschappelijke en technische concepten, artistieke referenties, vreemde woorden of uitdrukkingen, metaforen, historische en mythologische figuren. Soms levert dat vrij zakelijke informatie op, maar echt interessant wordt het wanneer Jongstra ingaat op zijn eigen favoriete onderwerpen, zoals de morosofie, de ‘patafysica’² en zijn negentiende-eeuwse held Multatuli. Diens bekende adagium

“Alles is in alles” opent het boekje als motto, en het kan dan ook niet verbazen dat Jongstra hem terugvindt in *De ontdekking van de hemel*. Dat levert superieure spelerei op – zoals wanneer Jongstra een parallel trekt tussen de Max Havelaar van de ene “Mul” en de Max Delius van de andere – én het werpt een onverwacht licht op doorgaans verwaarloosde passages, zoals die over het door Mulisch beschreven portret van Multatuli. Jongstra typeert zijn eigen werk in het uitvoerige inleidende essay dan ook terecht als “het product van vrolijke en tegelijkertijd dooernstige beoefening van Mulisch-wetenschap”.

Als Mulisch-wetenschapper beweegt Jongstra zich, en dat maakt het spannend, op het slappe koord van de interpretatie (“Gaan wij nu ver, of doet Harry Mulisch dat?”) en zoekt hij net als in zijn eerdere lexica de grenzen op van het genre zelf. Dat doet hij allereerst door de keuze van onconventionele lemma’s – naast klassieke trefwoorden als “Apollo van Belvedere” en “Gnostiek” dus ook bijvoorbeeld “Neus” en “Schoenen” – en evident onbetrouwbare bronnen. Daarnaast zijn de toelichtingen zelf vaak verrassend, bijvoorbeeld onder het trefwoord Aristoteles: “Grieks filosoof. Te groot om samen te vatten. Zelfstudie vereist.” Of onder Mozes: “Heeft Mozes hoorntjes? Beschikte Mozes over een onfeilbaar geheugen? Wat is er met zijn staf? Veel plezier met het oplossen van al deze vragen, maar

doe altijd voorzichtig.” Dat soort lemma’s is niet alleen geestig, het geeft ook precies aan wat Jongstra verwacht van de goede lezer: hij moet zelf aan de slag. De intentie van de auteur is daarbij van weinig belang. Al is Jongstra zich bewust van de ironie in Mulisch’ uitspraak “Alles klopt altijd, als je maar wilt” (het tweede motto van *De hemel ontdekt*), toch kiest hij ervoor die in principe ernstig te nemen en “zout [...] te leggen op alle slakken die de schrijver op het leesgazon heeft losgelaten”. Zo’n formulering, die men in een klassiek lexicon of conventionele studie vergeefs zal zoeken, laat de ironie overigens meteen weer naar binnen. En passant demonstreert Jongstra een grondige kennis van een groot deel van Mulisch’ oeuvre en wat daar zoal over geschreven is. “Is dit humor? Nee. En ja.” Zo is het maar net.

Zoals Jongstra in *De hemel ontdekt* speelt met de conventies van het letterkundige essay en van het lexicon, gaat hij in zijn roman *Diepte!* aan de haal met de dorpsgeschiedenis en de autobiografie. De ik-verteller deelt zijn geboortedatum en voornaam met Atte Jongstra en blijkt bovendien net als die laatste de schrijver van boeken als *De tak van Salzburg* (2002) en *De heldeninspecteur* (2010). Toch valt hij niet helemaal samen met de auteur: hij heet Junius, een door Jongstra wel vaker gehanteerde latinisering van zijn familienaam. Op een vergelijkbare manier mythologiseert Jongstra Terwispe, zijn Friese

geboortedorp, tot Wispolia, dat hij kenmerken toedicht van zowel de Hof van Eden als de onderwereld. Daarenboven wijst Junius vanaf het begin op de onbetrouwbaarheid van zijn eigen herinnering: “Bij voorvallen van gisteren ben ik niet eens zeker. Het blijft woekeren met wat je hebt, maar voor je het weet ben je losgezongen van de werkelijkheid van toen.” Desondanks weet hij, op een manier die aan Laurence Sterne’s *Tristram Shandy* doet denken, zelfs gebeurtenissen te verhalen die van voor zijn geboorte dateren: “Men moet nog even geduld hebben, aan mijn moeder is nog nauwelijks iets te zien, maar ik ben onderweg!”

Ook *Diepte!* beperkt zich, kortom, allerminst tot droge historische of biografische feiten. Bij het vertellen van zijn levensverhaal en de geschiedenis van Wispolia laat Junius zich leiden door de “gatobsessie” die hem sinds zijn derde vergezelt: toen las zijn vader voor uit de *Friese Koerier* over een mysterieus gat in een weiland in het Zaanse dorp Wormer. Het Wormer gat wordt een leidmotief in een relaas dat letterlijk en figuurlijk vol gaten zit: van petgaten en doorboorde leesplankjes met het woord gat tot mensen met namen als Gatsonides, Dutroux of Holda en het gat in Junius’ eigen hand (“In geldzaken ben ik nooit erg goed geworden – de tragiek van mensen met mijn obsessie”). Door die verschijnselen te documenteren graaft hij tegelijk in

Atte Jongstra als worstenverkoper, Foto uit het besproken boek *Worst* / beeldmanipulatie Atte Jongstra.

het verleden om de geschiedenis te schrijven van het gat waar hij vandaan komt én in zichzelf. De slothoofdstukken tonen hoe herinnering en verzinsel, heden en verleden volkomen door elkaar lopen in zijn hoogstpersoonlijke mythologie. Een vast fundament bereikt hij niet, en dat is ook niet de bedoeling: “ik ben blijven graven in de bodemloze put van mijn ziel, op zoek naar de troost die de leegte pleegt te bieden, op zoek naar rust”. Door die combinatie van uitgebreide documentatie en het bewust verzaken aan een definitieve samenhang is ook *Diepte!* een encyclopedische roman op de wijze van Jongstra. Niet toevallig verwijst Junius naar “de ultieme kennisbron waarmee mijn generatie opgroeide: de encyclopedie”, en is hij verontwaardigd als hij bij Raymond Queneau leest dat die de mensen niets kan leren: “Maar om niets draait nu juist mijn wereld!”

De ik-verteller van Jongstra’s recentste roman – ook hij is geboren in Wispolia – heeft veel gemeen met Junius. Hij schrijft geen encyclopedie van het gat, maar van de worst (freudianen, ga uw gang!). Hij is lid van Worstclub Mondiaal, verzamelt “alles wat met worst te maken heeft” (anekdotes, citaten van Bismarck en Nietzsche, ontuchtige liedjes, advertenties, schilderijen, enzovoort) en integreert dat in zijn gelijknamige boek. Tegelijk is *Worst* Jongstra’s fictionele versie van de breuk met zijn echtgenote Ingrid Hoogervorst, van de crisis die

daarop volgt en van zijn “heroprlichting”. In die zin vormt het samen met zijn eerdere romans *Hudigers Hooglied* (1999) en *De tegenhanger* (2003) een onconventionele trilogie over episodes uit een huwelijksleven. Over hetzelfde onderwerp publiceerde Hoogervorst eerder *Privédomein* (2014), een nogal traditioneel opgezette autobiografische roman waaruit Jongstra af en toe, op verdoken wijze, wat venijnig citeert. Het verschil in literatuur-opvatting tussen de auteurs Hoogervorst en Jongstra vinden we terug bij hun fictionele alter ego’s zoals die in *Worst* optreden. De ik-figuur is bij problemen geneigd om laconiek te reageren of soelaas te zoeken in boeken en naslagwerken. Zijn vrouw Rosa daarentegen benadert de zaken liever vanuit psychologische of zelfs psychoanalytische hoek. Voor hun huwelijk blijkt dat samenspel uiteindelijk geen bruikbaar recept, maar van Jongstra’s roman maken de ironische toon en de encyclopedische benadering juist de grote kracht uit. Alle echtscheidingsverhalen lijken op elkaar (zoals alle lexica, lokale geschiedenissen en autobiografieën), maar Jongstra weet het zijne uniek te maken door het te verbinden met iets wat er schijnbaar geheel los van staat. Schijnbaar, want de worst blijkt wonderwel als beeld te kunnen dienen voor wat hij beschrijft, van klein tot groot: de zesde teen aan de linkervoet van Rosa is “[d]at lieve kleine worstje” en “Een huwelijk is net als een worst. Je moet niet de hele tijd bezig zijn met de bestanddelen van je partner”. Ook voor de tekst als geheel is de metafoor geschikt: “Al die stukken en brokken in een kaft, een boek als een worst”, of “een snoer worstjes, mits de gebruikelijke rode draad niet miste”. In dat opzicht blijkt *Worst* verwant met *Tristram Shandy*, een “meesterstuk van literaire verworsting”.

Wie kwaad wil, zou kunnen betogen dat Jongstra denkt zoals Menno ter Braak, de grote criticus van het interbellum, de Nederlandse epigonen van de Russische schrijver Ilya Ehrenburg verweet te doen: “Het patent van de worstmachine is gegeven; het aantal onderwerpen is onbegrensd; laten wij dus onderwerpen nemen en die in de machine stoppen om te zien, wat er aan litteratuur uitkomt.” Jongstra is zelfs zo brutaal om een licht vervormde versie van dit citaat tot een van de motto’s van *Worst* te maken. Het verschil is alleen: deze schrijver is beslist geen machine. Gooi er worst in of groente (zie *Groente*,

1991), Mulisch of Multatuli (zie *Kristalman*, 2012), en er komt telkens een product uit dat tegelijk onmiskenbaar het keurmerk van Jongstra draagt én volstrekt verschilt van alles wat voorafging.

De originaliteit van Jongstra is des te opmerkelijker omdat zijn oeuvre, zoals hij zelf van Mulisch (maar ook van Multatuli en Sterne) zegt, “opengewerkt” is: de techniek zit niet verstopt in een gepatenteerde machine, maar wordt opzichtig geëtaleerd. Met name in *Diepte!* en *Worst* verwijst Jongstra nadrukkelijk naar zijn bronnen, bijvoorbeeld “de site Historische Kranten van de Koninklijke Bibliotheek”, “eindeloos googelen” of “een middag surfen”. Elke lezer met een internetverbinding kan dus makkelijk nagaan hoe de auteur beelden met Photoshop bewerkt en bestaande teksten herschrijft (faits divers uit kranten en obscure achttiende-eeuwse traktaten bijvoorbeeld, maar ook zijn eigen eerder gepubliceerde stadsverhaal over Venetië)³. Tegelijk moet die lezer vaststellen dat hijzelf geen Jongstra is, dat niemand de schrijver zijn unieke associatie- en combinatiekunst nadoet.

KOEN RYMENANTS

ATTE JONGSTRA, *Diepte! De geschiedenis van een dorp*, De Arbeiderspers, Utrecht/Amsterdam/Antwerpen, 2013, 191 p.

ATTE JONGSTRA, *Worst*, De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen, 2014, 303 p.

ATTE JONGSTRA, *De hemel ontdekt. Alles en minder over De ontdekking van de hemel van Harry Mulisch*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2014, 171 p.

Noten

(1) Zie voor een gedetailleerde analyse: BART VERVAECK, “Een kwestie van doorverwijzen. Encyclopedische monsters in het werk van Atte Jongstra”, in: GUNTHER MARTENS (red.), *De experimentele encyclopedische roman: tussen archief en autofictie*, Academia Press, Gent, 2009, pp. 9-30.

(2) ATTE JONGSTRA, “Pomp en omstandigheid. De Nederlandse Academie voor ‘Patafysica”, in: *Ons Erfdeel*, jg. 56 (2013), pp. 104-109.

(3) ATTE JONGSTRA, “De dood trekt van onderen op. Wandelingen in Venetië”, een citybook geschreven in opdracht van deBuren. Online: www.citybooks.eu/nl/steden/p/detail/venetië